

Etnozoologia mèdica al Pallars

Aquest article es basa en una investigació etnogràfica centrada en dues comarques pirinenques, el Pallars Jussà i el Pallars Sobirà. El focus d'atenció ha estat la utilització dels animals, salvatges o domèstics, per tal de subvenir les necessitats de salut en animals i/o persones. L'element primordial és l'espècie animal i l'ús que l'home en fa (la zoologia com a ciència fonamentalment pragmàtica). Tanmateix, com a elements secundaris —però no pas per això mancats de valor— hi ha tota la càrrega sociològica, antropològica, etnològica o lingüística teixida al seu voltant. Tota la recerca s'ha dut a terme a partir de fonts orals, les quals han fornint un gran cúmul d'informació. Posteriorment, totes les dades obtingudes han estat sistematitzades, interpretades i ordenades seguint criteris científics i etnogràfics, les quals ens han servit per elaborar un extens catàleg de les espècies animals emprades i els seus usos sanitaris.

This article is based on ethnographic research focused on two Pyrenean regions, the Pallars Jussà and Pallars Sobirà. The focus of attention has been the use of wild or domestic animals to meet health needs in animals and/or people. The fundamental factor is the animal species and the use that humans make of it (zoology as a fundamentally pragmatic science). In addition, as a secondary but nonetheless still important factor there is the sociological, anthropological, ethnologic and linguistic baggage it brings with it. All the research has been carried out using oral sources which have supplied a large quantity of information. Subsequently the data have been systematized, interpreted and sorted following scientific and ethnographic criteria and have enabled us to draw up an extensive catalogue about the animal species employed and their healthcare uses.

Paraules clau: etnomedicina, etnozoologia, cura, cultura popular, Pirineus

Keywords: ethnomedicine, ethnozoology, medical care, popular culture, Pyrenees

El treball que es presenta és un assaig d'investigació etnogràfica centrada en dues comarques pirinenques —dues comarques de muntanya—, el Pallars Jussà i el Pallars Sobirà, considerades no pas en funció de les actuals divisions polítiques o administratives, sinó sota l'òptica de la divisió geogràfica i històrica: el Pallars com a conjunt de terres vertebrades pel riu Noguera Pallaresa.

El focus d'atenció és ben clar: la utilització dels animals, salvatges o domèstics, per tal de subvenir les necessitats de salut en animals i/o persones. L'element primordial és l'espècie animal i l'ús que l'home en fa, la zoologia com a ciència fonamentalment pragmàtica. Tanmateix, com a elements secundaris —però no pas per això mancats de valor— hi ha tota la càrrega sociològica, antropològica, etnològica i lingüística teixida al seu voltant.

Tota la recerca és feta a partir de fonts orals, les quals han fornint un gran cúmul d'informació. Posteriorment, totes les dades obtingudes han estat sistematitzades, interpretades i ordenades seguint criteris científics i etnogràfics, les quals ens han servit per elaborar el catàleg de la memòria.

Ras i curt: les circumstàncies ens han permès d'accedir, directament, a les

fonts orals que havien conegut i viscut aquest patrimoni, un heretatge cultural i l'esbós d'un model social a hores d'ara gairebé desaparegut i que d'altra manera s'hauria perdut per sempre més.

Etnozoologia mèdica: àmbit d'estudi i atribucions

El mot *etnozoologia* està format per la unió de dos termes d'origen grec: *ethno* (relatiu a l'home) i *zoon* ('animal'). Traduït literalment, doncs, l'etnozoologia correspondria a tot el seguit de relacions establertes entre l'home i el món animal. En el nostre entendre, l'etnozoologia és la ciència que estudia les relacions entre l'home i el món animal, contemplades des de qualsevol perspectiva possible.

Estimem que l'etnozoologia hauria d'aglutinar tot el ric i variat món de les interrelacions —de les interdependències, en definitiva— entre les societats humanes (sigui quin sigui el seu grau d'estructuració i de vinculació a allò que hem anomenat progrés) i els animals, observant com a pauta fonamental d'investigació la directriu marcada per l'antropologia general, des de la perspectiva d'un enfocament global, comparatiu i multidimensional.

Específicament, entenem per etnozoologia mèdica tot el conjunt de coneixements que les societats humanes tenen sobre les diferents

Antoni Agelet Subirada

Doctor en Ciències Biològiques per la Universitat de Barcelona, amb un treball sobre etnobotànica farmacèutica al Pallars. Expert en estudis i treballs de recerca en els àmbits de la biodiversitat, l'etnobotànica i la medicina popular en general, camps sobre els quals ha publicat nombroses obres i articles de caire científic. Ha col·laborat també en diverses agències fotogràfiques d'arreu del món amb reportatges fotogràfics de tipus paisatgístic i naturalístic i de difusió de les plantes medicinals.

espècies animals o els seus productes derivats usades per combatre o prevenir les malalties, tant en persones com en animals. En aquest cúmul de coneixements queden inclosos tant els animals domèstics com els salvatges.

Popularment, tots aquests recursos farmacològics d'origen animal són usats amb finalitat terapèutica, profilàctica o com a elements de diagnòstic, i no poques vegades inclouen pràctiques —sovint intangibles— amb un marcat caràcter màgic o ritual.

Tot el seguit de medicaments usats s'obtenen a partir de productes d'origen animal, els quals de vegades s'utilitzen sols, mentre que altres vegades es combinen amb altres recursos farmacològics (p. ex. plantes medicinals, productes d'origen inorgànic...) o s'associen a pràctiques amb un indubtable rerefons ritual.

Límits del territori estudiat

El territori estudiat és el dels dos Pallars (Jussà i Sobirà), considerats en sentit fisiogràfic i històric —el Pallars com a conjunt de terres solcades per la Noguera Pallaresa o els seus afluents— i no pas sota l'actual divisió politicoadministrativa, que en alguns indrets

té un marcat caràcter artificial. Per aquest motiu es va optar per eliminar de l'àrea d'estudi la subcomarca natural coneguda com la Terreta, alhora que s'hi incorporava una petita porció de territori de la ribera de Cadolla, fisiogràficament pallaresa, però, en l'actualitat, administrativament ribagorçana.

Posteriorment, el territori a estudiar es va dividir en àrees, seguint, fonamentalment, criteris fisiogràfics i culturals de forta arrel popular (les subcomarques naturals). Quan això no va ser possible d'aplicar, es van seguir criteris fisiogràfics, culturals o politicoadministratius. Tot plegat ens va portar a diferenciar un total de quinze àrees d'estudi, que són les següents: Valls d'Àneu, Vall de Cardós, Vall Ferrera, Ribera de Llavorsí, Coma de Burg, Ribera de Sort, Ribera de Gerri, Vall Fosca, Ribera de Bòsia, Conca de Dalt, Carrànim, Conca de Trem, Conca Dellà, Montsec d'Ares i Montsec de Rúbies.

Material i mètodes

Tota la informació ha estat obtinguda a partir de la recerca de camp i deriva de converses amb persones sense cultura científica, en general d'edat avançada i

nascudes al Pallars o que hi han viscut durant un temps significatiu. En les converses mantingudes, s'ha procurat d'evitar les preguntes directes per tal de no mediatitzar les respostes ni minvar el grau d'espontaneïtat.

S'han utilitzat dos tipus de fonts documentals:

- dades esparses pròpies de l'autor, i
- informació sorgida arran del treball de camp.

Les dades esparses han estat recollides per l'autor en el territori pallarès durant els últims trenta anys i representen al voltant d'unes tres-centes aportacions puntuals.

El treball de camp ha implicat un total de 263 persones, de les quals 134 (50,9% del total) són homes i 129 són dones (49,1% del total).

Principals resultats obtinguts

El catàleg recull els usos terapèutics i/o profilàctics de 54 espècies animals, de les quals 37 (68,5%) són salvatges.

En total s'aporten 502 medicaments diferents, els quals es distribueixen entre 93 grups terapèutics i/o profilàctics. Els recollim a la taula 1.

Taula 1. Usos terapèutics i/o profilàctics dels medicaments.

ÚS TERAPÈUTIC I/O PROFILÀCTIC	NOMBRE DE MEDICAMENTS	PERCENTATGE (%)	ÚS TERAPÈUTIC I/O PROFILÀCTIC	NOMBRE DE MEDICAMENTS	PERCENTATGE (%)
Acaricida	12	2,3	Antiàlgic intestinal	1	0,1
Acaricida/antieczematós	1	0,1	Antianorèctic	1	0,1
Afavoridor de la dentició (infants)	1	0,1	Antiartròsic	1	0,1
Afavoridor de la memòria (infants)	1	0,1	Antiatímic	2	0,2
Afrodisíac	1	0,1	Antiberrugós	2	0,2
Antialcohòlic	1	0,1	Antibrucel·lòsic	2	0,2
Antiàlgic	18	3,5	Anticariogen	1	0,1
Antiàlgic/antiequimòtic	1	0,1	Anticatarral	21	4,1
Antiàlgic/antiinflamatori	22	4,3	Anticatarral	9	0,9
Antiàlgic gàstric	1	0,1	Antidepressiu	1	0,1

ÚS TERAPÈUTIC I/O PROFILÀCTIC	NOMBRE DE MEDICAMENTS	PERCENTATGE (%)	ÚS TERAPÈUTIC I/O PROFILÀCTIC	NOMBRE DE MEDICAMENTS	PERCENTATGE (%)
Antidermatòsic	2	0,2	Antisèptic/resolutiu/vulnerari	3	0,3
Antidiarreic	10	1,9	Antitòxic	13	2,5
Antieczematós	1	0,1	Antivariolós	6	0,6
Antiedematós	2	0,2	Antixarampionós	1	0,1
Antienurètic	1	0,1	Carminatiu	3	0,3
Antiequimòtic	3	0,3	Cicatritzant	1	0,1
Antierimatós	2	0,2	Descongestiu pulmonar	10	1,9
Antiflegmonós	1	0,1	Diurètic	5	0,5
Antigripal	3	0,3	Emètic	2	0,2
Antigripal/descongestiu pulmonar	3	0,3	Emmenagog	1	0,1
Antihelmíntic	16	3,1	Emol·lient	2	0,2
Antihemastènic	4	0,4	Emol·lient intestinal	1	0,1
Antihemorroidal	1	0,1	Epítèsic	5	0,5
Antiherpètic	1	0,1	Expel·lidor de punxes	7	0,7
Antihipotèrmic	4	0,4	Galactagóg	1	0,1
Antiinflamatori	14	2,7	Hematocatàrtic	2	0,2
Antiinflamatori intestinal	1	0,1	Hematònic	1	0,1
Antiinflamatori renal	1	0,1	Hemostàtic	3	0,3
Antimicòtic	3	0,3	Hemostàtic/vulnerari	1	0,1
Antinauseós	1	0,1	Hipoglucemiant	3	0,3
Antiodontàlgic	11	2,1	Hipotensor	3	0,3
Antiofídic	8	0,8	Laxant	7	0,7
Antiotàlgic	6	0,6	Oxitòxic	9	0,9
Antipalúdic	1	0,1	Oxitòxic/parturifaent	3	0,3
Antiparasitari	2	0,2	Per a dificultats en la parla (infants)	1	0,1
Antipirètic	9	0,9	Queratolític	1	0,1
Antipiròtic	24	4,7	Reconstituent	8	0,8
Antipleurític	2	0,2	Repulsiu	1	0,1
Antipneumònic	5	0,5	Resolutiu	46	9,1
Antireumàtic	4	0,4	Resolutiu/cicatritzant	1	0,1
Antiulcerós	1	0,1	Resolutiu/vulnerari	1	0,1
Antisèptic	44	8,7	Restauratiu	2	0,2
Antisèptic bucofaringi	12	2,3	Vasotònic	2	0,2
Antisèptic gastrointestinal	3	0,3	Vulnerari	15	2,9
Antisèptic intestinal	5	0,5	Vulnerari/cicatritzant	6	0,6
Antisèptic ocular	11	2,1	Inespecífic («per a guarir mals»)	2	0,2
Antisèptic/antiinflamatori	1	0,1			

Els usos medicinals més importants s'aglomeren a l'entorn dels resolutius (46 medicaments distints; 9,1%), els antisèptics (44 medicaments distints; 8,7%), els antipiròtics (24 medicaments distints; 4,7%), els antiàlgics/antiinflamatoris (22 medicaments distints; 4,3%) i els anticatarrals (21 medicaments distints; 4,1%).

La gran majoria d'aquests medicaments (94%) s'usen com a curatius i/o pal·liatius, el 0,8% amb caràcter curatiu i profilàctic i el 5,2% amb finalitat estrictament profilàctica. Els medicaments usats com a profilàctics o com a curatius i profilàctics gairebé sempre estan vinculats a malalties animals. Destaca també el fet que un 2,3% del total de

medicaments s'usa com a element de diagnòstic de quadres d'helminiasi.

El major espectre utilitari es focalitza en 12 espècies, les quals recollim a la taula 2:

Les formes farmacèutiques més usades són l'emplastre (29% dels medicaments), la tisana (10% dels

Taula 2. Espècies amb major espectre d'usos medicinals.

ESPÈCIE	PERCENTATGE (%) DE MEDICAMENTS EN ELS QUALS INTERVÉ	PRODUCTES MÉS USATS
Abella	13,1	Mel i cera
Porc	17,7	Llard, cansalada i fel
Gallina	14,3	Ou (closca, rovell i/o clara) i greix
Ovella	5,1	Cap i potes (de corder), greix i peritoneu
Cecidis (de quatre espècies diferents)	3,3	Cecidis sencers
Serp (de tres espècies diferents)	11,5	Carn i greix
Vaca	14,9	Llet i femta

Taula 3. Destinació dels medicaments.

DESTINACIÓ DELS MEDICAMENTS	PERCENTATGE (%)
- Medicina humana	74,8%
- Medicina humana i veterinària	2,3%
- Veterinària	0,4%
(genèricament)	10,5%
- Bestiar oví	6,5%
- Bestiar boví	1,1%
- Bestiar cabrum	2,9%
- Bestiar equí	2,3%
- Bestiar porcí	0,4%
- Gossos	0,2%
- Conills	0,2%
- Gallines	0,2%

medicaments), l'emulsió (4,7% dels medicaments) i l'embrocació (3,5% dels medicaments). La resta de formes farmacèutiques presenten valors percentuals moderats, baixos o molt baixos.

La majoria dels medicaments són d'ús tòpic (72,6%). Els usats per via interna assoleixen un valor percentual del 26,1%, en tant que uns pocs medicaments (0,6%) s'utilitzen al mateix temps per via tòpica i interna.

La majoria dels medicaments trobats es destinen a medicina humana (74,8%), en tant que el 2,3% s'usen en medicina humana i veterinària i el 22,9% tan sols en veterinària. El desglossament apareix recollit a la taula 3.

Cal destacar finalment la presència de nombrosos elements de gran valor antropològic i amb un clar component màgic o ritual. En serien bons

exemples la utilització d'animals de color negre (p. ex. el corb o la cornella, el gat, la gallina...), la fel (porc i gallina), les ooteques de pregadéus, la sang (corder, gallina, ruc, gos, corb...), la llengua de les serps o el pèls de la cua de les cavalleries. En la mateixa línia trobaríem la presència de pràctiques rituals al voltant dels nombres màgics (gairebé sempre la novena) o de procediments suposadament terapèutics i/o profilàctics articulats a l'entorn del que l'antropologia coneix com a màgia simpàtica o mimètica.

D'igual manera és convenient assenyalar la presència d'alguns animals que al marge de ser usats com a font de medicaments havien tingut una forta significació en l'imaginari popular. Entre aquestes espècies hi hauria l'ós, la salamandra, la musaranya, l'escorpió, la sangonera, el gat, el llangardaix, el lluert, el gripau i les serps. ■

BIBLIOGRAFIA

Agelet, A. (1999) «Estudis d'etnobotànica farmacèutica al Pallars». Universitat de Barcelona. [Tesi doctoral en biologia. Facultat de Farmàcia]

Agelet, A.; Vallès, J. (1996) «Contribució al coneixement de l'etnobotànica farmacèutica al Montsec». A: Fanlo, E. (ed.) *El patrimoni natural del Montsec. Actes de les VI jornades de co-*

neixement del patrimoni natural. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 65-73.

Agelet, A.; Bonet, M. À.; Vallès, J. (2000) «Hemegardens and their role as source of medicinal plants in mountain regions of Catalonia (Iberian Peninsula)». In: *Economic Botany*, 54 (3), p. 295-309.

Allen, R. (1980) «Cómo salvar el mundo». Madrid: UICN/FEPMA.

Atisso, M. A. (1979) «Un comerç florent». *El Correu de la UNESCO*, 19, p. 9-10.

Black, W. G. (1982) «Medicina popular. Un capítol en la història de la cultura». Barcelona: Alta Fulla.

- **Blanco, J. F.** (1992) «Brujería y otros oficios populares de la magia». Valladolid: Ámbito.
- **Blanché, C.** (1994) «Estat actual dels estudis etnobotànics als Països Catalans». Seminari d'etnobotànica. Seminari de la Institució Catalana d'Història Natural, 8, 6-9.
- **Casado, A.** (1997) «Plantas medicinales y curanderos: remedios populares para sanar». A: Gómez, R. (ed.) *El curanderismo entre nosotros*. Granada: Universidad de Granada, p. 193-207.
- **Casassas, O. (dir.); Alsina, J.; Ramis, J.; Llauro, E.; Francí, J.; Aramon, R.; Bastardas, J.; Carbonell, J.; Veny, J.** (1990) *Diccionari Enciclopèdic de Medicina*. Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i Balears. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- **Fernández, J.** (1996) *Curanderos y santos sanadores. Curanderismo y medicina popular en Asturias*. Oviedo: Grupo Editorial Asturiano.
- **Fleurentin, J.; Cabalion, P.; Mazars, C.; Dos Santos, J.; Younos, C.** (eds.) (1991) *Ethnopharmacologie. Sources, méthodes, objectifs. Ethnopharmacology. Sources, methods, objectives*. Paris: Éditions de l'ORSTOM/ Société Française d'Ethnopharmacologie.
- **Fulder, S. J.; Munro, R. E.** (1985) «Complementary medicine in the United Kingdom: patients, practitioners, and consultations». In: *The Lancet*, 7.
- **Gavilanes, E.** (1995) «El número nueve en la medicina popular». *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, 50(1), p. 243-262.
- **Gigase, P.** (1987) «El concepte de salut». *El Correu de la UNESCO*, 112, p. 4-6.
- **Gugliada, R.** (1992) «Dottrina della tisana». *Erbisteria Domani*, 5: 94-96.
- **Kuschik, I.** (1995) «Medicina popular en España». Madrid: Siglo XXI de España Editores, S. A.
- **Mariscal, N.; Chicote, C.; Díaz, J. M.; Simoneda, A.; Murillo, F.; Casares, J.; Gimeno, V.; García, E.; Folch, R.; De Castro, F.; Alarcón, T.** (1954) *Farmacopea Española*. Madrid: Real Academia Nacional de Medicina. 9a ed.
- **Martí, J.** (1988a) «Encountering the irrational: some reflections on folk healers». *Fo/Wore*, 99, p. 178-185.
- **Martí, J.** (1988b) «La medicina popular en Catalunya». *Anthropologica*, 3, p. 69-89.
- **Martí, J.** (1989a) «El ensalmo terapèutic y su tipología». *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, 44, p. 161-186.
- **Martí, J.** (1992) *La medicina popular catalana*. Col·lecció «Terra nostra». Barcelona: Ed. Labor.
- **Miguel, J. M.** (1980) de «Introducción al campo de la antropología médica». A: Kenny, M.; Miguel, J. M. de (eds.) *La antropología médica en España*. Barcelona: Anagrama.
- **Miró, O.** (1906) «Folklore medie català». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 16. p. 149-156; 182-186; 205-209; 237-244.
- **Montero, P.** (1990) «Medicina popular y plantas curativas. Bibliografía crítica (1883-1988)». Madrid: *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, 45, p. 89-101.
- **Muntané, J.** (1994) «Tresor de la saviesa popular de les herbes, remeis i creences de Cerdanya del temps antic». Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans.
- **OMS.** (1978) «Promoción y desarrollo de la medicina tradicional». Ginebra: Série d'Informes Tècnics, b22(1978) [Informe de la reunió de l'OMS].
- **Peleato, J.; Pomarón J. C.; Sebastián, R. M.** (1982) «El método en la medicina popular: consideraciones prácticas». Tarragona: Jornades d'Antropologia de la Medicina. II Col·loqui de l'Institut Català d'Antropologia. Comunicacions, 2-1. p. 155-170.
- **Repetto, R.** (1992) «Los activos ambientales en la contabilidad nacional». *Investigación y Ciencia*, 191, p. 6-12.
- **Reuter, H. D.** (1991) «What are the possibilities and limits of therapy with European native drugs in modern clinical medicine?» *Journal of Ethnopharmacology*, 32, p. 187-193.
- **Ribon, P.** (1993) *Guérisseurs et remèdes populaires dans la Trance ancienne: Vivarais. Cévennes*. Lyon: Éditions Horvath.
- **Rodríguez, P.** (1992) *Curanderos. Viaje hacia el milagro*. Madrid: Temas de Hoy, S. A.
- **Suñé, J. M.** (1968) «Apuntes de Farmacia Galénica I». Granada: Universidad de Granada. 2a ed.
- **Vallès, J.; Bonet, M. À.; Agelet, A.** (1998) «Estratègia catalana per a la conservació i l'ús sostenible de la diversitat biològica (EDB). Diagnosi. Conservació i ús sostenible. Pràctiques i usos tradicionals». [Report elaborat per encàrrec de la Institució Catalana d'Història Natural, adreçat al Departament de Medi Ambient de la Generalitat de Catalunya].
- **Vallès, J.; Bonet, M. À.; Agelet, A.** (2000) «Els coneixements i els usos de la diversitat biològica: present i futur de l'etnobiològia a Catalunya». *Revista d'Etnologia de Catalunya*, 16, p. 98-119.
- **Violant, R.** (1932) «Recull folklòric-etnogràfic de les Valls del Flamisell». *Butlletí del Club Muntanyenc Barcelonès*. 11: 3-20.
- **Violant, R.** (1935a) «La caça amb paranys al Pallars». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 45: 240-248.
- **Violant, R.** (1935b) «Altres procediments de caça al Pallars». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 45: 281-287.
- **Violant, R.** (1935c) «La pesca al Pallars». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 45: 353-361.
- **Violant, R.** (1949) «El nom, les habituds, les funcions biològiques i les malalties de les ovelles al Pallars Sobirà». A: Violant, R. *Obra oberta*. Barcelona: Alta Fulla, 1981.
- **Violant, R.** (1953) «Los animales de color negro en las supersticiones españolas». A: Violant (1981a). Barcelona: Alta Fulla.
- **Violant, R.** (1979a) *Obra oberta*. Barcelona: Alta Fulla.
- **Violant, R.** (1979b) *Obra oberta*. Barcelona: Alta Fulla.
- **Violant, R.** (1981a) *Obra oberta*. Barcelona: Alta Fulla.
- **Violant, R.** (1981b) *Obra oberta*. Barcelona: Alta Fulla.